

**ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ОСОБУ
ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ****TACTICAL METHODS OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON A PERSON
DURING INTERROGATION**

**Селюченко В.Р., студент V курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

**Чорний Г.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

У статті досліджено проблему правомірного застосування тактичних прийомів психологічного впливу під час допиту, їх важливість для ефективності слідчої діяльності. Психологічний вплив розглядається як ключовий інструмент встановлення істини у кримінальному провадженні, що передбачає не лише збір свідчень, але й їх достовірність та об'єктивність. Зазначено, що тактичні прийоми психологічного впливу повинні базуватися на принципах законності, етичності та гуманізму.

У роботі аналізується сутність психологічного впливу, його ознаки, межі та способи застосування, які не порушують прав і свобод особи. Визначено, що професійний підхід до використання психологічного впливу сприяє встановленню довірчого контакту з допитуваним, що є вирішальним фактором у досягненні якісних результатів.

Розглянуто, як застосування технічних засобів у процесі досудового розслідування може бути водночас засобом психологічного впливу на допитуваного та інструментом захисту для слідчого.

Окрема увага приділяється тактичним прийомам психологічного впливу, які дозволяють отримати об'єктивну інформацію. Серед них виділяються техніки встановлення психологічного контакту, використання характеру, емоційного стану допитуваного, доведення до його відома певних матеріалів справи з метою отримання правдивих відомостей, а також використання хитрощів та обману як крайніх засобів для встановлення істини. Водночас підкреслюється недопустимість застосування психічного або фізичного тиску, що не лише суперечить законодавству, а й знижує цінність отриманих свідчень.

Наголошується, що тактичні прийоми психологічного впливу вимагають високого рівня професійної підготовки слідчого. Це включає вивчення основ психології, уміння адаптуватися до різних типів особистостей, здатність аналізувати поведінку допитуваного та оперативно змінювати тактику у відповідь на його реакції. Особливо підкреслюється важливість розмежування допустимого психологічного впливу та неприпустимого тиску на особу, що є ознакою професійної компетентності слідчого.

Дослідження підтверджує, що з дотриманням етичних і правових вимог тактичні прийоми психологічного впливу є ефективним інструментом для отримання достовірної доказової інформації. Вони сприяють об'єктивності розслідування, підвищуючи довіру суспільства до правоохоронних органів. Автори акцентують увагу на необхідності постійного вдосконалення професійних навичок слідчих та прокурорів.

Ключові слова: тактичні прийоми, психологічний вплив, допит, слідча діяльність, правомірність, психічне насильство.

The article examines the issue of legitimate use of tactical methods of psychological influence during interrogation and their importance for the effectiveness of investigative activities. Psychological influence is considered as a key tool for establishing the truth in criminal proceedings, which involves not only the collection of evidence, but also its reliability and objectivity. It is noted that tactical methods of psychological influence should be based on the principles of legality, ethics and humanism.

The article analyses the essence of psychological influence, its signs, limits and methods of application which do not violate the rights and freedoms of a person. It is determined that a professional approach to the use of psychological influence helps to establish a trusting contact with the interrogated person, which is a crucial factor in achieving high-quality results.

The authors consider how the use of technical means in the course of pre-trial investigation can be both a means of psychological influence on the interrogated person and a tool of protection for the investigator.

Particular attention is paid to tactical techniques of psychological influence that allow obtaining objective information. Among them are techniques of establishing psychological contact, using the character and emotional state of the interrogated person, bringing certain case materials to his attention in order to obtain truthful information, and using tricks and deception as a last resort to establish the truth. At the same time, the authors emphasise the inadmissibility of the use of mental or physical pressure, which is not only contrary to the law, but also reduces the value of the testimony obtained.

It is emphasised that tactical methods of psychological influence require a high level of professional training of the investigator. This includes the study of the basics of psychology, the ability to adapt to different types of personalities, the ability to analyse the behaviour of the interrogated person and to promptly change tactics in response to his or her reactions. The author emphasises the importance of distinguishing between permissible psychological influence and unacceptable pressure on a person, which is a sign of an investigator's professional competence.

The study confirms that, subject to ethical and legal requirements, tactical methods of psychological influence are an effective tool for obtaining reliable evidential information. They contribute to the objectivity of the investigation, increasing public trust in law enforcement agencies. The authors emphasise the need to continuously improve the professional skills of investigators and prosecutors.

Key words: tactical methods, psychological influence, interrogation, investigative activity, legality, mental violence.

Постановка проблеми. На практиці досить часто постає питання розуміння сутності тактичних прийомів психологічного впливу під час проведення допиту. Це пов'язано з кореляцією між правомірністю та ефективністю здійснення психологічного впливу. Для глибшого вивчення вказаного питання неможливо не проаналізувати безпосередньо ті дії, які постійно викликають дискусії у колах науковців, а також методи, які підлягають застосуванню. Важливість дослідження вже сформованих практикою, а в подальшому і нових способів психологічного впливу на особу може значно вплинути на відсоток успішного розкриття справ, а також запо-

бігти порушенню законодавства у результаті необізнаності правоохоронців у сфері психології.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема психологічного впливу, його законність та результативність досліджували Коновалова В.О., Шепітько В.Ю., Сидоренко О.В., Сокиран Ф.М., Белан С.В., Луценко Т.О., Куліков В.М. та інші.

Метою цієї статті стало тлумачення категорії психологічного впливу, аналіз його методів та тактичних прийомів в контексті результативності такої слідчої (розшукової) дії як допит.

Виклад основного матеріалу. Не дивлячись на постійний розвиток техніки і методів проведення досудового розслідування, допит все ще залишається одним із ключових інструментів у кримінальному провадженні, що дозволяє отримати інформацію, встановити факти та обставини вчинення кримінальних правопорушень.

Наукова спільнота при тлумаченні поняття «допит» визначає його як слідчу (судову) дію, яка є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, що беруть у ньому участь, спрямованим на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [1, с. 96].

Фактично, допит можна охарактеризувати як складний і багатогранний процес, що виходить за рамки простого збору інформації. Важливим аспектом цієї дії є не лише регламентованість законодавством, а й можливість маніпулювання психологічними чинниками для досягнення максимально об'єктивного результату. Можна сміливо стверджувати, що чіткий формалізм не допоможе зробити допит ефективним. Саме тому кримінальне процесуальне законодавство містить радше перелік прав допитуваних та обов'язкових гарантій їх дотримання зі сторони органу досудового розслідування, ніж покроковий алгоритм процедури допиту. Це надає слідчому певну дискрецію у методах та тактиці його проведення.

Особливістю і, водночас, складністю цієї слідчої (розшукової) дії є пропорційна залежність отриманих результатів від професійності та досвідченості слідчого. Від його вміння правильно ставити запитання, аналізувати відповіді, а також застосовувати прийоми психологічного впливу залежить, наскільки повно і достовірно будуть встановлені обставини у справі. Недаремно науковці звертають увагу на інформаційно-психологічний характер цієї слідчої дії, оскільки під час допиту важливо не тільки отримати факти, але й вміння правильно трактувати емоційний стан і поведінку допитуваного, що може впливати на характер його відповідей, доказове значення відповідних даних.

Отже, чи не найважливішу роль у проведенні допиту відіграє психологічний вплив на допитуваного. Характеризуючи поняття психологічного впливу, Сидоренко О.В. підкреслює, що: «Психологічний вплив – це вплив на психічний стан, думки, почуття й дії іншої людини за допомогою винятково психологічних засобів (вербальних, паралінгвістичних або невербальних), з наданням йому права й часу відповідати на цей вплив» [2, с. 78].

Вартою уваги є також думка Кулікова В.М., який відзначає наступне: «По своїй сутності психологічний вплив є “проникненням” однієї особистості (або групи осіб) у психіку іншої особистості (або групи осіб)... Метою й результатами цього “проникнення” є зміна, перебудова індивідуальних або групових психічних явищ (поглядів, відносин, мотивів, установок, станів тощо)» [2, с. 78].

У науковій літературі виділяються наступні істотні ознаки психологічного впливу:

1) Цілеспрямований характер психологічного впливу – тобто, психологічний вплив застосовується з конкретною метою – отримати від допитуваного інформацію, що має значення для справи;

2) Свідомість психологічного впливу як спрямованість на досягнення планованого результату – відображає усвідомлення слідчим здійснюваного впливу, його спрямованість на конкретний результат (отримання знання, уточнення певних деталей, створення умов для вільної бесіди тощо);

3) Спрямованість психологічного впливу на зміну психологічних регуляторів конкретної активності іншої людини – стосується того, що психологічний вплив спрямований на зміну певних поведінкових або емоційних установок допитуваного (наприклад, якщо особа не бажає

надавати інформацію, слідчий за допомогою психологічних прийомів може змінити її ставлення до ситуації, що лише стимулюватиме бажання співпрацювати);

4) Інформаційний характер психологічного впливу – підкреслює, що психологічний вплив під час допиту будується на передачі інформації, яка стимулює відповідні реакції з боку допитуваного. Інформація може бути як вербальною (слова, запитання), так і невербальною (жести, інтонація);

5) Вплив на психічний стан, думки, почуття й дії іншої людини за допомогою винятково психологічних засобів (як вербальних так і невербальних) – використання під час допиту виключно психологічних засобів, таких як слова, інтонації, міміка та жести; вплив має бути м'яким і ненавільницьким, щоб не порушувати права допитуваного та залишити йому свободу для реакції;

6) Технологічність психологічного впливу – відображає системний і структурований характер впливу. Психологічні методи повинні бути скомбіновані таким чином, щоб кожен їх елемент працював на досягнення мети (використання перевірених технік та прийомів, що довели свою ефективність, а також здатність слідчого адаптувати їх під конкретні обставини);

7) Найявніші певних вольових зусиль суб'єкта в процесі реалізації психологічного впливу – слідчий має свідомо управляти своїми діями та реакціями, залишаючись зосередженим на меті допиту, що вимагає високого рівня самоконтролю та професійності [2, с. 79].

Таким чином, психологічний вплив у слідчій та прокурорській діяльності можна розглядати як професійний інструмент, який сприяє досягненню істини у справі без порушення процесуальних прав допитуваного.

На погляд Сокирана Ф.М., застосування технічних засобів у процесі досудового розслідування також є інструментом певного психологічного впливу на учасників слідчих (розшукових) дій; під час допиту свідків, потерпілих, підозрюваних, коли їх показання фіксуються за допомогою технічних засобів (диктофона, відеокамери), створюється певний психологічний клімат, що відбивається на психології допитуваної особи, змушує її замислитися над тим, як саме поводитися, чи варто говорити неправду [3, с. 69].

Для слідчого використання технічних засобів під час допиту є механізмом самозахисту, адже фіксація процесу допиту надає йому змогу обґрунтувати свої дії та довести їх законність у разі виникнення суперечливих ситуацій. Конкретизуючи це положення, запис допиту дозволяє підтвердити той факт, що процесуальна особа не вчиняла стосовно допитуваного психічне насильство.

Тактико-психологічні прийоми, що сприяють одержанню інформації в процесі допиту, класифікуються на декілька типів відповідно до тих завдань, що ставляться перед ними:

а) такі, що усувають конфліктні ситуації і сприяють встановленню психологічного контакту (прояв емпатичності, активне слухання, створення неформальної атмосфери, гнучкість у підходах);

б) спрямовані на встановлення мотивації показань (ненав'язливі запитання, спостереження за емоційним станом допитуваного);

в) такі, що сприяють викриттю винного (перехід від загальних до конкретних питань з приводу вчиненого злочину, пред'явлення несподіваних доказів, створення ілюзії наявності достатньої доказової бази для обвинувачення);

г) такі, що сприяють виявленню неправди (перевірка фактів шляхом уточнення слів допитуваного, спостереження за невербальними реакціями);

г) такі, що актуалізують у пам'яті забуте (реконструкція обставин шляхом допиту на місці вчинення злочину, хронологічне відтворення подій, стимуляція емоцій, пов'язаних з певними подіями) [1, с. 99].

Загалом, науковці Белан С.В. та Луценко Т.О. встановили, що для подолання протидії розслідуванню під час допиту можуть бути використані наступні психологічні прийоми впливу:

1) Використання психологічних особливостей особистості допитуваного – полягає в тому, що під час встановлення контакту та проведення самого допиту слідчий враховує індивідуальні психологічні риси особистості допитуваного. Зокрема, звертається увага на характер, самооцінку, стосунки в сімейному та професійному середовищі, мотивацію поведінки, а також на психічні й фізичні особливості;

2) Особисті спостереження за допитуваним – збір та аналіз слідчим емоційних, мімічних і пантомімічних реакцій допитуваного дозволяє адаптувати тактику допиту, враховуючи та впливаючи на емоційний стан особи та динаміку інформаційного обміну;

3) Використання стану емоційної напруженості. Цей тактичний прийом ґрунтується на тому, що в умовах підвищеного емоційного тиску у людини значно знижується здатність повністю контролювати як зміст своїх висловлювань, так і поведінку в цілому. Це особливо ефективно, коли допитуваний або відмовляється свідчити, або надає неправдиву інформацію. Якщо слідчий помічає, що допитуваний зберігає спокійний, урівноважений стан, доцільно створити умови для підвищення його психічної напруги. Наприклад, можна повідомити певну інформацію, провести конкретну слідчу дію або використати інші прийоми, що викличуть у допитуваного почуття дискомфорту. Така зміна емоційного стану може призвести до більш відкритого спілкування, оскільки у стані напруженості здатність до свідомого контролю за власними словами значно послаблюється;

4) Використання ефекту раптовості – полягає в несподіваному наданні допитуваному фактів чи обставин, що свідчать про недостовірність його попередніх показань. На відміну від прийомів, що викликають емоційне напруження, раптово представлена інформація впливає переважно на розумову діяльність. Ефект раптовості часто виявляється дієвим, оскільки виявлені факти ставлять під сумнів послідовність і логіку неправдивих показань. При правильному використанні цього прийому слідчий може стимулювати допитуваного до більш відкритого діалогу без надмірного емоційного тиску, оперуючи фактами, що є неспростовними або неочікуваними для нього;

5) Прийом «припущення легенди» – полягає у створенні ретельно спланованих умов під час допиту, які здаються допитуваному цілком природними, хоча насправді є слідчою пасткою. Наприклад, допитуваному може бути надана «можливість» ознайомитися з деякою «таємною» інформацією на паперах, що лежать на столі слідчого, поки слідчий ненадовго залишає кабінет. Інший варіант – розміщення у кабінеті предметів, схожих на ті, що мають відношення до справи, але формально не зафіксовані як докази. Також іноді «випадково» залишають співучасників злочину наодинці після того, як одному з них передали «важливі» відомості від слідчого. Цей прийом дозволяє створити у допитуваного ілюзію, ніби він контролює ситуацію або має доступ до певних даних, тоді як слідчий насправді керує розвитком подій. Це може спонукати допитуваного до розкриття важливої для справи інформації;

6) Прийом «вільної розповіді» – передбачає надання допитуваному можливості детально й послідовно викласти всі події у формі оповіді, без обмежень у часі або численних уточнювальних запитань. Поки допитуваний говорить, слідчий уважно аналізує його слова, звертаючи увагу на можливі протиріччя, які можуть бути використані як основа для подальшої деталізації під час допиту. Особливо важливими є обмовки, паузи, повторення чи інші моменти, що можуть вказувати на сумніви або невпевненість у допитуваного;

7) Послідовність пред'явлення доказів – застосовується, коли слідчий має кілька доказів, що спростовують свідчення допитуваного. Суть методу полягає в поступовому наведенні доказів, починаючи з менш значущих і закінчуючи найвагомішими, щоб поступово підсилити вплив на допитуваного;

8) Пред'явлення контрдоказів – передбачає систематичне спростування кожного неправдивого твердження допитуваного конкретними доказами. Наприклад, якщо допитуваний заперечує свою присутність на місці злочину, слідчий одразу може навести висновок експертизи, яка підтверджує залишені ним відбитки пальців;

9) Поєднання форсованого (прискореного) та уповільненого темпів допиту – полягає в інтенсивному чергуванні запитань, що ускладнює допитуваному можливість ретельно обмірковувати відповіді. Малозначущі питання задаються повільно, тоді як важливі викривальні – в прискореному темпі. Це створює емоційну напругу, викликаючи втому нервової системи допитуваного. В результаті, здатність контролювати свої відповіді та поведінку знижується, що може призвести до більш відвертих висловлювань [4, с. 17–19].

Варто зазначити, що ці та інші тактико-психологічні прийоми мають достатньо високу ефективність та застосовуються на практиці. Однак, в реальності результативність кожного з них залежить від конкретної особи допитуваного, а їх застосування вимагає від слідчого та прокурора певних знань психології. У протилежному випадку є досить висока вірогідність перейти межу законності та етики у процесі спілкування, що, у свою чергу, може стати підставою для визнання слідчої (розшукової) дії недійсною, отримані докази – недопустимими, а в гіршому випадку матиме наслідком притягнення слідчого до відповідальності.

Щодо розмежування психологічного впливу та психічного насильства під час допиту, варто звернути увагу на ч. 2 ст. 11 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведінню чи покаранню, вдаватися до погрозу застосування такого поведіння, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність [5].

Фактично, можна встановити, що психологічний вплив є легітимним тактичним інструментом слідчого, що спрямований на встановлення психологічного контакту з допитуваною особою та отримання правдивих показань. Він реалізується через систему законних прийомів, які не порушують права особи та не принижують її гідність. Натомість психічне насильство являє собою протиправний вплив на психіку допитуваної особи, що характеризується примусовістю та спрямованістю на придушення її волі. Принципова відмінність психічного насильства від психологічного впливу полягає в тому, що при першому в допитуваної особи фактично відсутня свобода вибору – її змушують діяти певним чином.

Психічне насильство завжди має травмуючий характер, може призводити до самообмови або надання завідомо неправдивих показань під тиском, що порушує не лише права конкретної особи, але й перешкоджає встановленню істини у справі. Більше того, застосування психічного насильства підірвує основи довіри до правоохоронних органів, формує негативний суспільний образ правоохоронця та сприяє поширенню недовіри до кримінального провадження як процесу досягнення правосуддя. Окрім цього, такі методи можуть викликати значні юридичні наслідки для слідчого, адже факт порушення прав допитуваного може стати підставою для визнання доказів недопустимими, що негативно впливає на результат розслідування, а також для притягнення процесуальної особи до кримінальної відповідальності.

Натомість, психологічний вплив має протилежну природу, адже спрямований на створення атмосфери довіри між слідчим і допитуваним. Він дозволяє встановити психологічний контакт, мотивуючи особу до добровільного надання правдивої інформації та даючи зрозуміти, що приховування вчиненого протиправного діяння не стане на заваді розкриттю кримінального провпорущення і не допоможе уникнути правосуддя.

Водночас, вчені розділились у тлумаченні слідчих хитрощів, обману та інших форм психологічного впливу на допитуваного як таких, що можуть мати місце у сучасній практиці досудового розслідування. Одні науковці доводять, що обман ніяким чином не виправдовується метою, яку необхідно досягнути, і у будь-якому випадку його слід трактувати саме як психічне насильство, а інші ж вважають, що при здійсненні відповідних дій варто лише дотримуватись професійної етики та норм моралі.

Врешті-решт, застосування слідчих хитрощів чи інших форм впливу допустиме лише за умови, що такі дії не порушують прав людини, зокрема її право не свідчити проти себе та своїх близьких, а також гідність особи. Обман, навіть якщо він не вважається значним процесуальним порушенням, створює небезпеку викривлення отриманих доказів на користь сторони обвинувачення, оскільки інформація, отримана внаслідок дезінформації чи маніпуляції, не може бути об'єктивно достовірною.

Отже, враховуючи законодавчі приписи, можна сформулювати судження, що психологічний вплив насправді не є чимось незаконним, важливо лише розуміти ту межу, яка відділяє його від психічного насильства.

Висновки. Аналіз тактичних прийомів психологічного впливу під час допиту дозволяє зробити висновок, що їх професійне використання є невід'ємною складовою успішного встановлення обставин справи. Адекватне застосування цих прийомів слідчим сприяє не тільки отриманню об'єктивної інформації, але й формує необхідний психологічний контакт із допитуваним, що підвищує якість та достовірність зібраних доказів. Адже досить логічним є судження, що добровільно підтверджувати свою винуватість не стане жоден підозрюваний. Таким чином, психологічний вплив виступає як легітимний інструмент розкриття злочину.

Правова природа психологічного впливу під час допиту ґрунтується на принципі пропорційності та забезпечення балансу між досягненням мети проведення слідчої дії і дотриманням прав допитуваного. При цьому чітке відмежування допустимих тактичних прийомів від заборонених методів, зокрема психічного насильства, є ключовою умовою правомірності проведення допиту.

Варто лише підкреслити той факт, що професійний підхід до використання тактичних прийомів психологічного впливу, з урахуванням межі, що відокремлює їх від психічного насильства, є необхідною компетенцією слідчого, яка потребує системного вдосконалення через навчання та практичний досвід. Лише за таких умов можливо ефективно забезпечувати встановлення істини у кримінальному провадженні, не виходячи за межі правового поля і не порушуючи етичних стандартів професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Підручник. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Харків: Право, 2008 р. 240 с.
2. Ніколаєнко С., Ніколаєнко Св. Категорія психологічного впливу в психології. *Світосгляд – Філософія – Релігія: збірник наукових праць*. Випуск 1. ДВНЗ «УАБС НБУ». Суми, 2011 р. С. 76–84.
3. Сокиран Ф.М. Застосування технічних засобів під час слідчих (розшукових) дій як елемент психологічного впливу. *Кримінальний вісник: науково-практичний збірник*. ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. № 2 (34). Київ, 2020 р. С. 77–74.
4. Белан С.В., Луценко Т.О. Психологічні прийоми подолання протидії слідству при проведенні окремих слідчих дій. *Проблеми екстремальної та кризової психології: науковий журнал*. Вип. 6. Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2009 р. С. 11–20.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 28.10.2024 р.).